

De Koekoek. Vogel van het jaar 2010.

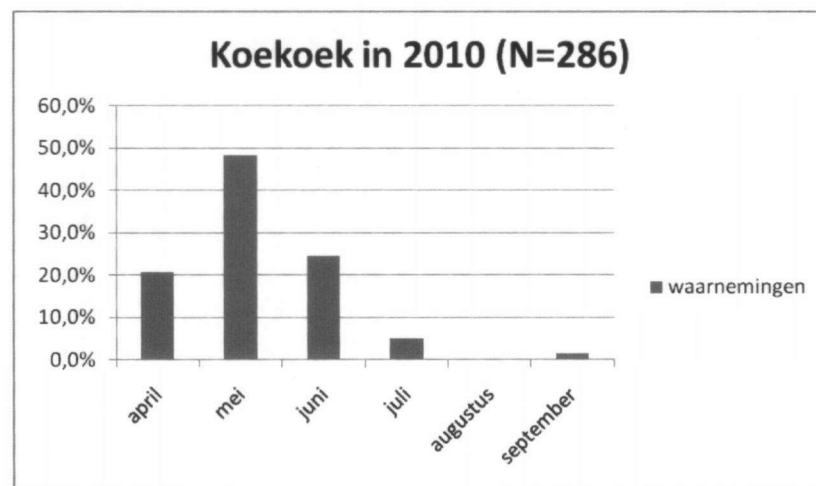
De tijd tikt voort. Gedachten aan buitensporig groeien, luide vogelzang en warmte hangen bevroren tussen berijpte takken. Diep en donker ligt het ijs tussen strak geschoonde en besneeuwde oevers. Bruin berkenblad herinnert nog aan eindeloze dagen, met eindeloos gekoekoek. Het is stil geworden.

Fred van Klaveren

Zomer 2010

Nog even een terugblik. Over de periode april tot en met juli, de broedperiode, werden 281 waarnemingen verzameld. In 62,3% van de gevallen betrof het roepende vogels. De Koekoek is het meest (roepend) actief in de maanden april tot en met juni (figuur 1). In juli

werden slechts twee roepende vogels geregistreerd. Van Dijk (2004) geeft terecht half mei tot en met juni, als beste tijd om de vogel te inventariseren. Onze waarnemingen hebben dat bevestigd; 74,3% van de roepende vogels werd in mei en juni waargenomen.

Figuur 1. Waarnemingen van de Koekoek per maand.

Op basis van de waarnemingen zijn de territoria over 2010 berekend met behulp van het programma www.broedvogelkartering.nl. Hieruit blijkt dat tenminste 39 territoria zijn vast te stellen naar aanleiding van de aangeleverde gegevens (figuur 2). Het zwaartepunt ligt overduidelijk in de Vechtstreek (van Naarden tot en met Loosdrecht) en langs de oevers van het Gooien Eemmeer. Toch moeten nog vogels zijn gemist in de gebieden langs de Vecht (Breukelen tot en met Muiden) en in de Eempolder. In het binnenland, op de Heuvelrug, is de soort uiterst schaars. Het ontbreken van de soort op de heidevelden is opmerkelijk. Op basis van alle waarnemingen kan een voorzichtige schatting worden gemaakt van 53 territoria voor ons totale werkgebied. Echter, in Scharringa et al. (2010) wordt toch van 89 kilometerhokken in het

werkgebied aangegeven dat er zekere of waarschijnlijke broedparen voorkwamen tussen 2005 en 2009. Een verspreiding van 50-80 broedparen in het werkgebied van de VWG voor 2010 lijkt me alleszins aannemelijk.

Rode Lijst

De Koekoek staat op de Rode Lijst als 'kwetsbaar', mede vanwege de sterke achteruitgang (Vogelbescherming 2004). Landelijk gezien is de Koekoek tussen 1990 en 2008 met 29% afgenomen (SOVON 2009). Ook Europees gezien is er sprake van een dalende trend. Over ongeveer dezelfde periode is in Europa de soort met 5% afgenomen. Over een langere periode, vanaf 1980, zelfs met 12% (PECBMS, 2009)! Jonkers et al. (1987) noemt de soort tot 1985 een vrij talrijke broedvogel (251-1000 broedparen). Met de huidige kennis over de broedbiologie, de reële

verspreiding en de criteria t.a.v. het vaststellen van territoria, alsmede rekening houdend met de reeds ingezette dalende trend is die schatting naar mijn inschatting (en begrijpelijk) toen iets te ruim bemeten. De achteruitgang van de Koekoek als broedvogel wordt o.a. gekoppeld aan veranderingen in de broedbiologie en aantallen van waardvogels. De link met de klimaatsverandering is ook hier reeds gelegd (Scharringa et al. 2010). In de beschikbare waarnemingen over 2010 is slechts eenmaal

melding gemaakt van een waardvogel, zonder dat overigens de soort is genoemd. Gezien de verspreiding van de Koekoek in het werkgebied zullen Kleine Karekiet, Rietzanger, Heggenmus en Witte Kwikstaart voor een aanzienlijk deel als waardvogel optreden. Elders in Noord-Holland is ook de Graspieper een belangrijke waardvogel. Gezien de verspreiding van deze soort op de Gooise heidevelden is het vreemd dat de Koekoek op de heide vrijwel ontbreekt.

Figuur 2. Territoria van de Koekoek in 2010.

Op reis in 2010

Toen de rituelen van de voortplanting waren bekoeld verstomde onmiddellijk het tijdsignaal. Uiteindelijk werd de Koekoek slechts een schim over de einder en bleef in het riet de rinkelende roep van een van hun nazaten weerklinken tussen protesterende Kleine Karekieten, in een halfverzakt nest in het riet. Die karekieten vervulden tegen beter weten in hun ouderplicht en zorgden ervoor dat het koekoeksjong voorbereid werd voor de grote sprong in het onbekende.

Van april tot en met juni zagen we 24 overtrekkende Koekoeken. De eerste twee waarnemingen werden op 18 april 2010 verricht, in 's-Graveland en in Kortenhoef. De richting van de voorjaarsstrek was in vrijwel alle gevallen tussen N. en Z.O. (89,0%). Uiteindelijk verblijft de Koekoek vijf maanden in het werkgebied. De najaarsstrek van de volwassen Koekoeken zet, net als bij Gierzwaluw, Fitis en Spotvogel, al in de loop van de zomer in. Landelijk worden reeds in juli doortrekkende vogels gezien. De koers is doorgaans sterk Z.W. (Lensink in

LWVT/SOVON 2002). Wij zagen drie vogels in juli, die richting W. en ZW. overtrokken. De doortrekperiode is, net als bij de Gierzwaluw, zeer kort. De Koekoek is deels een nachttrekker, dus het is niet verwonderlijk dat ze snel uit het beeld raken. De doortrek kan in zeldzame gevallen tot in november plaatsvinden. Onze laatste Koekoek werd op 19 september 2010 gezien door Ronald Kes. De laatste waarneming in het werkgebied is van 21 oktober 1972 (Jonkers et al. 1987). De landelijk laatste Koekoek in 2010 werd op 9 oktober waargenomen (www.trektellen.nl).

De laatste waarnemingen betreffen waarschijnlijk altijd jonge vogels, geboren in hetzelfde jaar. Dat blijkt uit ringvangsten van vogels in Nederland. Een jonge Koekoek wordt grootgebracht in het nest van een andere soort en krijgt zijn ouders nooit te zien. Jonge Koekoeken volgen de oude vogels vanaf eind augustus en arriveren zonder enige hulp, in naar wij aannemen het zuidoosten van Afrika. Zodra de vogels op reis gaan kunnen de eerste vogels op hun route gevangen worden door ringers, die hun netten tijdig hebben geplaatst. Van half juli tot eind september zijn in 2010 Koekoeken in de netten beland (www.trektellen.nl). Deze vangsten vallen dus samen met de waarnemingen.

De Koekoek komt in vrijwel geheel Europa voor. Europa is feitelijk slechts een deel van het enorme verspreidingsgebied, dat zich uitstrekt van Noord-Afrika, via Europa tot in China en Japan (www.vogelbescherming.nl). Maar ondanks het feit dat de soort zo wijdverspreid over Europa broedt, worden in de trektijd nooit concentraties gezien, zoals bij zwaluwen, duiven, Gierzwaluwen of sterns. Het zijn en blijven solisten.

De reis gaat naar tropisch Afrika. De Koekoek overwintert in het zuidoosten van Afrika in landen als Tanzania, Zambia en Zimbabwe. Koekoeken trekken vanuit de broedgebieden in zuidwestelijke tot zuidoostelijke richting weg naar Afrika. Ze vliegen daarbij via Spanje over de Straat van Gibraltar en het zuiden van Italië, waar ze stoppen om vetreserves op te doen voor ze naar Afrika trekken. Er is desondanks weinig bekend over de werkelijke trekroutes van de Koekoek. Aangenomen wordt dat de Koekoek ook in staat moet worden geacht om in één keer de Middellandse Zee en de Sahara over te steken; een vlucht van ongeveer 3.000

km. De enige geringde Koekoek werd ooit gemeld uit Kameroen in Centraal-Afrika. Uit waarnemingen blijkt echter dat de Koekoek ook zuidelijker verblijft. De Koekoek roept niet in het overwinteringsgebied.

De Koekoek in muziek en tekst

De lente en met name de oplevende zang van vogels hebben ook componisten van klassieke muziek geïnspireerd. De Koekoek is ongetwijfeld de gemakkelijkste, zie 'Carnaval des Animaux' van Charles Camille Saint-Saëns en een van de vogels uit 'Gli Ucelli' (de Vogels) van Ottorino Respighi. De Engelse componist Frederick Albert Theodore Delius schreef een aardig sfeerstuk met 'On hearing the first cuckoo in Spring'. Georg Friedrich Händels 'Koekoek en Nachtegaal', Concerto voor orgel en strijkers, is een vaak uitgevoerde compositie, waarin de Koekoek herkenbaar is. In Gustav Mahler's 'Des Knaben Wunderhorn' wordt ook de Koekoek naast de Nachtegaal genoemd. Ook in 'Zomer' van Antonio Lucio Vivaldi is duidelijk een Koekoek te horen. Adriaan Roland Holst schreef 'Het stille huisje' en verwerkte daarin de Koekoek als omlijsting van een sfeerbeeld. Een uitsnede uit dit vers:

*'Dwalend over heide
en door lage bosjes,
denkend aan geen enkel nuttig ding,
fluitend zacht en blijde,
blij en vrij en losjes,
kwam ik plotseling
bij een huisje, doodstil en verlaten,
dat in schaduw van wat dennenbossen sliep,
waar het lang geleden
scheen en heel tevreden,
want alleen een geitje blaatte
en een koekoek riep'.*

Ook liedjes over een andere vogelsoort kunnen uiteindelijk naar de Koekoek leiden. Hoewel onderstaande canon (componist onbekend) slechts 5 regels groot is, bestaan er desondanks verschillende versies over die uil, die door een Koekoek wordt wakker gehouden.

*'De uil zat in de olmen
Bij 't vallen van de nacht
En achter gindse heuvels
Antwoordt de koekoek zacht
Koekoek, koekoek, koekoek koekoek koekoek'
(2x)*

Lentebode

Hoewel de winter voort jaagt tot in maart is de zonnewende reeds een feit. De dagen lengen, sneeuwkllokjes prikken onttembaar door de halfvergane bladeren en de eerste spechten roffelen al.

Nog even volhouden en als over een paar maanden april zich aandient zal de eerste Koekoek weer van zich laten horen. In Vlaanderen werd 15 april de dag dat de Koekoek voor het eerst was gehoord de koekuitdag genoemd, in Engeland hebben ze het over first cuckooday. Vooral in Westfalen (Duitsland) werd de dag als een feestdag gevierd. De knecht die als eerste de Koekoek hoorde roepen ontving een ei als beloning. Vanaf die dag mocht iedereen weer blootsvoets over straat...

In Afrika blijft de Koekoek ca. zes maanden, 'tot de wekker gaat' en ze de terugtocht hervatten naar de broedgebieden van hun pleegouders. Als die wekker op tijd loopt! Er zijn waarnemingen in ons land uit december en

januari... Waren deze vogels laat, of waren ze vroeg? We zullen het niet weten. Maar zeker is dat ze terugkomen. Want hoewel hun aantallen drastisch zijn afgenomen, moeten we desnoods afdwingen dat de roep van de Koekoek weerklinkt. Vanuit het benauwde elzenbos, het sissende riet of per ongeluk vanaf een vergeten buitenplaats.

Desnoods, desnoods, halen we de klok van opa van de stoffige zolder.

Dankwoord

Vanaf deze plek wil ik alle (122!) waarnemers bedanken voor hun inzendingen! Jullie waarnemingen zijn onontbeerlijk om een soort van het jaar als de Koekoek goed te kunnen volgen en de verspreiding en het gedrag beter te begrijpen. Ook wil ik Dirk Prop hartelijk bedanken voor zijn onuitputtelijke energie. Dirk heeft er voor gezorgd dat de waarnemingen uitgroeien tot een mooi verspreidingskaartje van de Koekoek. In één oogopslag is daardoor te zien, waar de Koekoek in het Gooi e.o. te vinden was.

Literatuur

Dijk, A.J. van 2004. Handleiding Broedvogel Monitoring Project (Broedvogelinventarisaties in proefvlakken). SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
Jonkers, D.A., R.A. Kole & J. Taapken 1987. Vogels tussen Vecht en Eem. Avifauna van het Gooi, de Vechtstreek en de Eempolders. Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken, Hilversum.
LWVT/SOVON 2002. Vogeltrek over Nederland 1976-1993. Schuyt & Co, Haarlem.
Scharringa, C.J.G., W. Ruitenbeek & P.J. Zomerdijk 2010. Atlas van de Noord-Hollandse broedvogels 2005-2009. Samenwerkende Vogelwerkgroepen Noord-Holland (SVN)/Landschap Noord-Holland.

Internet

www.broedvogelkartering.nl 2008

PECBMS (2009). The State of Europe's Common Birds 2008. CSO/RSPB, Prague, Czech Republic. (Een product van The European Bird Census Council (EBCC) and BirdLife International. Europese verspreiding van broedvogel, Te vinden op www.sovon.nl. TATE

www.sovon.nl. O.a. indexen broedvogels (bron: Netwerk Ecologische Monitoring, SOVON Vogelonderzoek Nederland & CBS).

www.trektellen.nl. Voor gegevens over fenologie, verspreiding en uurgemiddelden van trekkende vogels.

www.vogelbescherming.nl. Voor gegevens over vogeltrek (Flyways).

www.vwggooi.nl. Onze eigen VWG-site, met de tussendoor-berichten over de Koekoek.

www.waarneming.nl. Gebruikt als aanvulling op de waarnemingen via de VWG-site.